

ظرفیت‌سنجی بافت تاریخی در شکل‌گیری تاب‌آوری اجتماعی در برابر بحران‌ها (مورد مطالعه: راسته کوچه تبریز)

حقی، یعقوب (دانشجوی دکتری برنامه ریزی شهری دانشگاه تهران)

جهانی، داریوش (استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه پیام نور)

دلیر، اسمعیل (جغرافیا، پیام نور، تهران، ایران)

تیلگوی بگه جان، فاطمه (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه تبریز)

چکیده

بهره‌گیری از ظرفیت‌های اجتماعی و مشارکت ساکنان در بافت‌های تاریخی می‌تواند به عنوان تکیه‌گاهی اجتماعی در مدیریت بحران‌ها عمل کرده و با کاهش آسیب‌پذیری، موجب تقویت تاب‌آوری اجتماعی گردد. بر همین اساس، هدف پژوهش حاضر، تحلیل ظرفیت‌های اجتماعی بافت تاریخی محله راسته‌کوچه شهر تبریز در افزایش تاب‌آوری اجتماعی در برابر بحران‌ها است. این پژوهش از نوع کمی بوده و داده‌های آن از طریق پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته که روایی آن به تأیید ۱۰ نفر از اساتید متخصص رسیده و پایایی آن با ضریب آلفای کرونباخ ۰,۹۳۲، مورد تأیید قرار گرفته گردآوری شده است. حجم نمونه تحقیق شامل ۳۸۴ نفر از ساکنین راسته کوچه تبریز بوده است. متغیرهای اصلی تحقیق شامل ظرفیت مشارکت‌پذیری، اعتماد اجتماعی، حس تعلق مکانی، تعاملات همسایگی و شبکه‌های اجتماعی محلی می‌باشند. داده‌ها با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS و روش تحلیل مسیر جهت بررسی تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم بر تاب‌آوری اجتماعی تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که ظرفیت مشارکت‌پذیری ($t=4.98$) بیشترین نقش مستقیم را در افزایش تاب‌آوری اجتماعی ایفا می‌کند. همچنین اعتماد متقابل، تعلق مکانی و تعاملات همسایگی به شکل غیرمستقیم از طریق تقویت شبکه‌های محلی و نهادهای اجتماعی سستی، موجب ارتقای تاب‌آوری اجتماعی می‌شوند. نتایج این مطالعه بر اهمیت سرمایه اجتماعی و همکاری فعال شهروندان در برنامه‌ریزی و مدیریت بحران تأکید دارد و پیشنهاد می‌کند از ظرفیت‌های اجتماعی موجود در محلات تاریخی برای تقویت تاب‌آوری به صورت هدفمند بهره‌برداری شود.

کلید واژه‌ها: مدیریت بحران؛ ظرفیت‌سنجی، تاب‌آوری اجتماعی، بافت تاریخی، شهر تبریز.

Capacitance measurement of Historical Urban Fabric in Shaping Social Resilience to Crises (Case Study: Rasht-e-Kucheh Neighborhood, Tabriz) Abstract

Utilizing social capacities and residents' participation in historic urban fabrics can function as a social support system in crisis management, reducing vulnerability and enhancing social resilience. Accordingly, the present study aims to analyze the social capacities of the historic neighborhood of Rasteh-

Kucheh in Tabriz and their role in strengthening social resilience against crises. This research is quantitative in nature, and its data were collected through a researcher-made questionnaire whose content validity was confirmed by 10 experts and whose reliability was verified with a Cronbach's alpha coefficient of 0.932. The sample size of the study consisted of 384 residents of the Raseteh-Kucheh neighborhood in Tabriz. The main variables of the study include participatory capacity, social trust, sense of place attachment, neighborhood interactions, and local social networks. Data were analyzed using SPSS and path analysis to examine the direct and indirect influences of these variables on social resilience. The findings indicate that participatory capacity ($t = 4.98$) has the greatest direct impact on enhancing social resilience. Moreover, mutual trust, place attachment, and neighborhood interactions indirectly contribute to increased resilience by strengthening local networks and traditional community institutions. The results highlight the significance of social capital and active citizen cooperation in crisis planning and management, and recommend the targeted utilization of existing social capacities in historic neighborhoods to reinforce social resilience.

Keywords: Crisis Management; Capacitance measurement, Social Resilience; Historic Urban Fabric; Tabriz City

مقدمه

مخاطرات رویکرد در سطح جهانی الگوواره جدیدی^۱ را در نگرش به مخاطرات ایجاد کرده است، به طوری که دیدگاه غالب از تمرکز صرف بر کاهش آسیب پذیری به افزایش جایگاه اجتماعات محلی در مقابل سوانح تغییر پیدا کرده است (Lee et al, 2020: 527)؛ امری که یکی از مهم ترین عوامل تحقق پایداری جغرافیای قرن ۲۱ بوده و افزایش تاب آوری و برگشت پذیری جامعه را برای کشورها به همراه دارد. بر اساس این نگرش، برنامه های کاهش مخاطرات از طریق اجتماعات محلی باید به دنبال ایجاد و تقویت ویژگی های جوامع تاب آور باشند و در زنجیره مدیریت سوانح به مفهوم تاب آوری نیز توجه کنند. در این راستاست که در سال های اخیر، مفاهیمی مانند جوامع تاب آور^۲، معیشت

^۱ - Paradigm

^۲- resilient communities

تاب آور^۳ و ایجاد جوامع تاب آور^۴ به صورت معمول در کارهای علمی جدید به کاررفته است (Manyena, 2006: 435-437). در این بین مطالعات نشان می دهند که بافت های تاریخی دارای ظرفیت های اجتماعی قوی و محکم بوده و بر این اساس توجه به محلات بافت های تاریخی و تاریخی شهر به منظور توانایی افراد برای انطباق با تنش های و آشفتگی ها، انجام فعالیت های بازیابی برای کاهش از هم گسیختگی های اجتماعی و به بیات دقیق تر تاب آوری اجتماعی ضروری خواهد بود و استفاده از کاتالیزور ظرفیت های اجتماعی و مشارکت اقشار جامعه ساکن بافت تاریخی می تواند به عنوان تکیه گاهی اجتماعی برای مدیریت بحران؛ در برابر آسیب پذیری و در نتیجه ارتقا و افزایش تاب آوری جامعه باشد.

تاب آوری اجتماعی به دلیل تأثیر فراوان بلایا بر مردم و جوامع، توسط بسیاری از محققان به عنوان یک مؤلفه کلیدی در تاب آوری در نظر گرفته می شود (Kwok et al., 2016: ۷۸) و به عنوان توانایی یا ظرفیت افراد، واحدهای اجتماعی (مانند جوامع، سازمان های اجتماعی) و سیستم های اجتماعی از خانواده ها گرفته تا جامعه وسیع تر برای مقابله، مقاومت و بازیابی از یک فاجعه توصیف می شود (Maguire & Hagan, 2007: 98). زمانی یک سیستم اجتماعی تاب آور است که بتواند تکانه های موقت یا دائم را جذب کرده و بدون اینکه ثبات خود را از دست بدهد، به سرعت با شرایط در حال تغییر سازگار شود (Burton, 2015: ۲۱۱).

ماگویر و هاگان (۲۰۰۷)، بر اساس نظرهای تعدادی از اندیشمندان معیارهایی را برای سنجش تاب آوری اجتماعی معرفی کردند که عبارتند از اعتماد، مدیریت، سرمایه اجتماعی، میزان اشتراک های ساکنین، پیوستگی اجتماعی و حس اجتماع، تقسیم کار و همکاری، ارزش ها، نگرش ها و هنجارهای حاضر، ارتباطات و اطلاعات، منابع مورد نیاز (Maguire & hagan, 2007: 19). در حوزه ی مخاطره، اغلب مدل های تاب آوری دربرگیرنده ی

³ - resilient livelihoods

⁴ - building community resilience

نظام‌های مهندسی شده هستند. در این چارچوب‌ها ویژگی‌های تاب‌آوری زیرساخت‌ها، فراوانی‌ها، سرعت احتمال شکست را کاهش می‌دهد (Bruneau, et al, 2003:741). با شناخت مدل‌های موجود و محدودیت‌شان در بستر آسیب‌پذیری و تاب‌آوری، مدل دراپ^۵ که دربردارنده‌ی ارتباط جدیدی میان مفاهیم تاب‌آوری سوانح است انتخاب می‌شود. این مدل توسط کاتر ارائه شده است و با روش نظریه‌ی زمینه‌ای مبتنی بر کمی شدن است و می‌تواند برای نشان دادن مشکلات واقعی در مکان‌های واقعی به کار گرفته شود (Cutter, Susan, et al., 2008).

مفهوم تاب‌آوری در ابعاد کالبدی و اجتماعی شهر تنیده شده است. با توجه به محدودیت رویکردهای کالبدی در کوتاه مدت و هزینه سنگین آن‌ها پرداختن به رویکردهای اجتماع محور در شهرهایی مثل تبریز ضرورت دارد. چرا که این شهر دارای محلات تاریخی-مسکونی با ارزشی است و با وجود مجموعه افراد و ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و به خصوص ظرفیت اجتماعی متفاوتی در واکنش نشان دادن و انطباق با تغییرات حفظ رفتار سازگارانه و بازیابی یافتن از سوانح طبیعی و انسانی دارد (مؤذن، ۱۳۹۰: ۸۳). از سویی میزان آسیب‌پذیری بافت تاریخی شهر تبریز با توجه به پایگاه اقتصادی و اجتماعی ضعیف اغلب ساکنین، ضرورت انجام این پژوهش را دو چندان می‌نماید. لذا لزوم توجه به ظرفیت‌های اجتماعی بالقوه بافت تاریخی در برابر بحران با افزایش آگاهی از خطرات و مسئولیت حفاظت از خود می‌تواند آمادگی شهروندان را در مقابله با بحران افزایش دهد. شهر تبریز به‌عنوان یک کلان‌شهر تاریخی با جمعیتی بیش از ۱,۵ میلیون نفر (سرشماری ۱۳۹۵ معادل ۱,۵۵۸,۶۹۳ نفر) برخوردار از بافت‌های تاریخی بزرگ و محلات مسکونی ارزشمند است، که این ویژگی‌ها هم فرصت (پتانسیل‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی محلی) و هم چالش (آسیب‌پذیری جغرافیایی و اجتماعی) را پیش‌رو قرار می‌دهد. محدوده رسمی «بافت تاریخی» تبریز در چند سال اخیر بازتعریف شده است — گزارش‌های

⁵ - DROP (Disaster Resilience Of Place)

رسمی نشان می‌دهد مساحت محدوده بافت تاریخی که حدود ۴۶۰ هکتار گزارش می‌شد، در سال ۱۴۰۰ توسط سازمان میراث فرهنگی تا حدود ۱۳۰۰ هکتار گسترش یافته است؛ این تغییر در اندازه محدوده، پیامدهای مستقیمی بر مدیریت، ضوابط ساخت‌وساز و توانمندسازی ساکنین محلی دارد. از سوی دیگر، تبریز دارای میراث ملموسی است که اهمیت حفاظت آن را دوچندان می‌کند: نمونه بارز، «مجمع بازار تاریخی تبریز» است که به‌عنوان میراث جهانی یونسکو ثبت شده و خود یک بافت تجاری – اجتماعی وسیع در قلب شهر است (مساحت ثبت‌شده: تقریباً ۲۹ هکتار برای هسته بازار و نواحی حریم). ثبت جهانی این مجموعه نشان‌دهنده نقش تاریخی و کنونی بازار در زندگی اقتصادی و اجتماعی شهر است. از منظر آسیب‌پذیری و مخاطره نیز شواهد فنی خطرپذیری مهمی وجود دارد: مطالعات لرزه‌ای و ارزیابی‌های مخاطره‌پذیری منطقه تبریز نشان می‌دهند که شهر در حوالی گسل‌های فعال قرار دارد و احتمال وقوع زمین‌لرزه‌های مخرب و پیامدهای آن برای بافت‌های سنتی – به‌ویژه سازه‌های فرسوده و زیرساخت‌های ناکافی بالاست؛ بنابراین تاب‌آوری اجتماعی محلات تاریخی در تبریز نه تنها یک هدف حفاظتی – فرهنگی است، بلکه بخشی از مدیریت ریسک شهری و کاهش تلفات انسانی و اجتماعی محسوب می‌شود علاوه بر این، آمارهای رسمی نشان می‌دهد که تعداد قابل‌توجهی از آثار تاریخی شهری در شهرستان‌های استان و خود تبریز ثبت ملی شده‌اند (براساس گزارش‌ها: حدود ۳۰۰ اثر ثبت‌شده در شهر تبریز و نزدیک به ۱۴۰۰ اثر در استان آذربایجان شرقی)؛ این آمار می‌تواند نشان‌دهنده تمرکز میراث ملموس و تراکم بناهای تاریخی در محدوده‌های شهری باشد که نیازمند سیاست‌گذاری ویژه در برابر مخاطرات است؛ در این میان محله راسته‌کوچه یکی از محلات سنتی پیرامون بازار تاریخی تبریز است که در طول تاریخ نقش کلیدی در تعاملات اقتصادی و اجتماعی شهر ایفا کرده است. این محله، با قرارگیری در امتداد گذرهای اصلی بازار و نزدیکی به مراکز تجاری، به‌عنوان حلقه اتصال میان فضای مسکونی و فعالیت‌های کسب‌وکار تاریخی عمل می‌کند. ساختار کالبدی و شبکه معابر محله، امکان شکل‌گیری تعاملات همسایگی و شبکه‌های اجتماعی محلی قوی را فراهم کرده است و

بنابراین ظرفیت بالایی برای توسعه پایدار و بازآفرینی شهری دارد. این ویژگی‌ها، محله راسته‌کوچه را به نمونه‌ای مناسب برای بررسی تأثیر ظرفیت‌های اجتماعی بر تاب‌آوری و پایداری شهری تبدیل می‌کند. اهداف اصلی تحقیق حاضر تحلیل وضعیت حاکم بر تاب‌آوری جوامع محلی و تحلیل نقش مؤلفه‌های ظرفیت بافت بر تاب‌آوری جوامع محلی در محله راسته‌کوچه شهر تبریز می‌باشد. باید در نظر داشت مطالعات متعددی به بررسی تاب‌آوری اجتماعی و ظرفیت‌های جوامع محلی در مواجهه با بحران‌ها پرداخته‌اند و اهمیت نقش سرمایه اجتماعی، مشارکت مردمی و توانمندسازی اجتماعات محلی را برجسته کرده‌اند. همچنین تحقیقات متعددی درباره تاب‌آوری در بافت‌های شهری و زیرساخت‌ها انجام شده است. پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل ظرفیت‌های اجتماعی بافت تاریخی محله راسته‌کوچه شهر تبریز و بررسی نقش آن‌ها در تاب‌آوری اجتماعی، این خلأ را پر کرده تا از این طریق شاید گامی در توسعه ادبیات تاب‌آوری اجتماعی در بافت‌های تاریخی و مدیریت بحران‌ها برداشته باشد. نتایج ناشی از این نوشتار می‌تواند در بازنگری در رویه‌های مدیریت شهری در پیش‌بینی الزامات و ملاحظات مرتبط با تاب‌آوری اجتماعی شهر و استفاده از فراورده این نوشتار برای سازمان‌های متولی مدیریت شهری در استفاده از بازوی اجتماعات محلی شهر برای تاب‌آوری شهر و مدیریت بحران مؤثر افتد.

نوآوری پژوهش این تحقیق نسبت به مطالعات پیشین تمرکز ویژه بر ظرفیت‌های اجتماعی در بافت تاریخی به عنوان عامل کلیدی تاب‌آوری اجتماعی: برخلاف بسیاری از پژوهش‌های قبلی که عمدتاً به تحلیل کالبدی یا عوامل اقتصادی بافت‌های شهری پرداخته‌اند، این مطالعه با رویکردی نوین به بررسی عمیق ظرفیت‌های اجتماعی مانند مشارکت‌پذیری، اعتماد اجتماعی و سرمایه اجتماعی در بافت تاریخی شهر تبریز می‌پردازد و نقش این عوامل را در تقویت تاب‌آوری اجتماعی در مواجهه با بحران مشخص می‌کند. همچنین تمرکز بر محله‌ای تاریخی با ویژگی‌های خاص فرهنگی و اجتماعی که تا کنون کمتر مورد مطالعه قرار گرفته، موجب می‌شود نتایج تحقیق علاوه بر ارزش علمی، کاربردی

و بومی سازی شده باشد و بتواند راهکارهای مدیریت بحران مناسب با شرایط محلی ارائه دهد. بررسی فرصت زایی ظرفیت های اجتماعی به عنوان کاتالیزور مدیریت بحران و افزایش تاب آوری در مواجهه با بلایا این تحقیق به جای تمرکز صرف بر آسیب پذیری بافت تاریخی، بر شناسایی و تقویت ظرفیت های اجتماعی موجود برای ایجاد فرصت های نوین در مدیریت بحران تأکید دارد که این رویکرد فعال و فرصت محور نسبت به رویکردهای سنتی مبتنی بر محدودیت ها و ضعف ها، نوآوری محسوب می شود.

مدیریت ریسک مبتنی بر ظرفیت های اجتماعی، مردم محور و توسعه محور است که آسیب پذیری مردم را در برابر بحران ها مدنظر قرار می دهد. این رویکرد مردم را در نشان دادن عوامل ریشه ای آسیب پذیر، با دگرگون ساختن ساختارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی که باعث نابرابری و عدم توسعه می شود، توانمند می سازد (Saja et al, 2019: 864). با توجه به افزایش روزافزون مشکلات و بحران های ناشی از بحران ها در جهان و کشور ما و اجتماع محوری منبعث از رویکرد اجتماع محور در کنترل و پیشگیری از آسیب های آن ضروری است؛ چرا که با مداخله همه مردم در تدوین نیازهای اجتماع، می توان به موفقیت های بیشتری دست یافت. به طوری که مداخله مردم می تواند در تدوین واقع گرایانه تر نیازها و مسائل، بهره مندی از دانش بومی و ظرفیت های محلی، ایجاد حس تعلق خاطر مردم به برنامه، پایداری و پایایی برنامه، افزایش مشارکت مردم در اجرا و پایش آن ها، کاهش بار مالی دولت ها و در پی آن افزایش احتمال موفقیت طرح ها و برنامه ها نتیجه بخش باشد. ابعاد وسیع خسارات و تلفات ناشی از آن ها در شهرهای گوناگون جهان؛ ضرورت انجام پژوهش های کاربردی، در زمینه بهینه کردن و ایمن سازی شهرها در برابر این مخاطره را ضرورت بخشیده است برای نمونه در پژوهشی با عنوان (ضرورت و اهمیت بلایا برای شهرهای فردا) تاب آوری اجتماعی شهری را به عنوان یکی از پنج نقاط ورودی به این بحث تلقی می کند؛ بنابراین آشکار است که پژوهش های کاربردی در امور مربوط به ارتقاء تاب آوری شهرها در برابر مخاطرات سبب افزایش ابتکارات در طراحی ها و یافتن بهترین سیاست ها خواهد شد و این پژوهش بر آن است با ترکیب رویکرد مدیریت اجتماع

محور و تاب‌آوری به یک مدل مشخصی در جهت مقابله با بحران‌ها دست یابد. جامعه تاب آور می‌تواند از تجربه‌های تغییرات به وجود آمده برای رسیدن به توسعه پایدار و عملکرد بهتر استفاده کند و به جای بقا و حفظ خود در برابر عامل فشار یا تغییر می‌تواند به روش‌های نوآورانه به تغییرات واکنش نشان دهد. این رویکرد برای درک چگونگی واکنش مثبت جامعه به تغییر، مفید است؛ بنابراین از آنجایی که در هر جامعه‌ای تغییر گریزناپذیر است و خود افراد قادر به شکل دادن خط سیر تغییرات (گذار) هستند و در میزان و نوع اثری که به وسیله تغییرات ایجاد می‌شود، نقش مرکزی دارند و حکمروایی محلی با ایجاد «ظرفیت توسعه» می‌تواند در راستای تقویت ظرفیت افراد و جوامع در خلق جوامع تاب آور در مقیاس محلی گام بردارد. با این رویکرد گسترش شناخت پایه‌ای از قانونمندی‌های شکل‌گیری مدیریت بحران اجتماع محور شهری در شهرهای ایران در برابر بلایا و زمینه‌سازی نظری و عملی برای درک، انطباق و کاربرد بیشتر نظریه‌ها و تجارب جدید و شهروندمداری در حوزه برنامه‌ریزی در برابر بحران و بلایا برخی از چشم اندازهای متصور این تحقیق هستند. برای استخراج ویژگی‌های تاب‌آوری در اجتماعات محلی، یک مرور نظام‌مند و جامع از مطالعات علمی مرتبط در حوزه تاب‌آوری اجتماعی انجام شد. در این فرآیند، مقالات معتبر منتشرشده در مجلات علمی با داوری هم‌تا و مرتبط با موضوع، با استفاده از کلیدواژه‌های مرتبط جستجو و انتخاب گردیدند. سپس ویژگی‌های کلیدی مطرح شده در هر مطالعه به صورت کدگذاری شده استخراج شدند. معیار اصلی انتخاب ویژگی‌ها، تکرار و تأکید آن‌ها در منابع مختلف و ارتباط مستقیم با مفهوم تاب‌آوری اجتماعی بود. همچنین، انتخاب منابع بر اساس شاخص‌هایی چون اعتبار علمی، ارتباط موضوعی و به‌روز بودن مطالعات انجام شده است.

جدول شماره (یک): ویژگی تاب‌آوری در اجتماعات محلی از منظر صاحب‌نظران

ویژگی تاب‌آوری در اجتماعات محلی	میزان دان	وضعیت سلام	انگیزش‌های	ارتباطات و	تجربه	ویژگی‌های	هویت و	اعتماد	مشارکت	آمادگی
---------------------------------	-----------	------------	------------	------------	-------	-----------	--------	--------	--------	--------

ش، آگاه ی مرد م	ت اجتما ع	درونی فردی	شبک ه های اجتما عی	بحر ان	جمعی تی	تعلق خاطر ر اجت ماعی	اجت ماعی	اجتما عی	اجتم اع
Shaw, ۲۰۰۹	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Batica & Gourbesville, 2015	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Alshehri et al., 2015	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Aldrich, 2012; Yoon et al., 2015	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Kusumastuti et al., 2014	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Joerin et al., 2014	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Sapirstein, 2006; Roses et al., 2020	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Mayunga, 2009	*	*	*	*	*	*	*	*	*

مأخذ: مطالعات کتابخانه ای نگارنده، ۱۴۰۴

روش شناسی

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی و کمی است. جامعه آماری شامل ساکنان محله تاریخی راسته کوچه تبریز (۵۱۱۵ نفر) بوده و برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران با سطح اطمینان ۹۵ درصد استفاده شد که حجم نمونه را ۳۸۴ نفر به دست داد. ابزار گردآوری داده ها پرسشنامه ساختاریافته پنج گزینه ای لیکرت است که گویه های آن بر اساس ادبیات نظری پژوهش تدوین شد. به منظور روایی صوری

و محتوایی، پرسشنامه توسط ۱۰ نفر از خبرگان حوزه‌های شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری بررسی و اصلاح گردید و نسخه نهایی پرسشنامه پس از اعمال نظرات متخصصان تثبیت شد. همچنین برای سنجش پایایی، ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد که مقدار ۰,۹۳۲ را نشان داد و بیانگر پایایی بسیار مناسب ابزار اندازه‌گیری می‌باشد. در مرحله تحلیل داده‌ها، ابتدا شاخص‌های توصیفی و پایایی در نرم‌افزار SPSS بررسی شد. سپس برای تحلیل روابط میان متغیرها و تبیین اثر ظرفیت‌های اجتماعی بافت تاریخی بر تاب‌آوری اجتماعی، از مدل‌سازی مسیر در نرم‌افزار PLS بهره گرفته شد.

$$n = \frac{Z^2 \cdot p \cdot q}{d^2}$$

با در نظر گرفتن:

$Z=1.96$ در سطح اطمینان ۹۵٪،

$p=q=0.5$

$d=0.05$

جدول شماره (دو): مؤلفه‌های مکانی ظرفیت بافت تاریخی شهر در خلق تاب‌آوری جوامع محلی در برابر بلایا

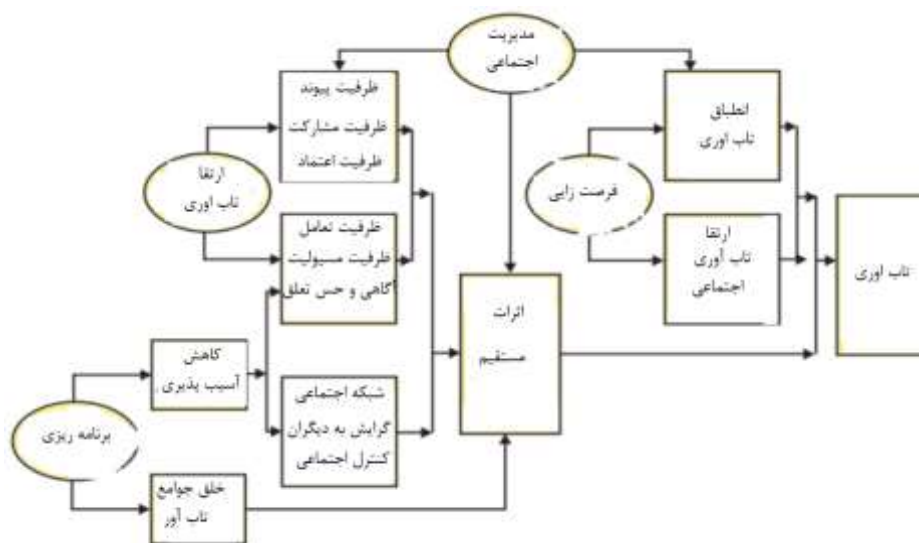
مؤلفه اصلی	زیر مؤلفه‌ها
پیوند و همبستگی اجتماعی	بسیج کامل دارایی‌های اجتماع محلی برای مهار بلایا و تسهیم اطلاعات، تشکیل جلسه متشکل از یک گروه نماینده با هدف تهیه یک برنامه یا چشم انداز محلی؛ بهره‌مندی از تقویت ارتباطات شهروندی، تشویق احساس جمع‌گرایی، همبستگی گروهی؛
نیت مشارکت	میزان سهم بخش خصوصی، سازمان‌های مردم‌نهاد، تشکلهای مردمی و شهروندان در برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری، اجرا و ارزیابی برنامه‌های مقابله با بحران، امکان ظرفیت‌سازی نهادی (ایجاد و تقویت تشکلهای

صنفي، انجمن‌ها و نهادهای مدني غيردولتي در زمينه مسائل شهري) در مديريت بحران در بافت تاريخي شهر، ايجاد محله‌محوري (واگذاري و تفويض تدريجي وظايف مديريت بحران در شهر به اهالي محلات و تقويت شوراهای محلی)، ميزان آموزش حقوق و وظايف شهروندی و ارتقاء فرهنگ مشارکت برای مقابله با بحران؛ بهره‌گيري مديريت شهري بافت از اتاق فکر و مشورت با شهروندان برای مقابله با بحران	
فزايش اعتماد به نفس و انگيزه مداخله اعضا در فرآيند تصميم‌گيري مرتبط با موضوعات مشترک، اعتماد بين همسايگان، اعتماد به سازمان های مديريت شهري	اعتماد اجتماعی
شناسايي و ترسيم نقاط قوت یک اجتماعی محلی به عنوان نقطه آغاز تغيير؛ تشويق احساس جمع‌گرایی/ همبستگی گروهی؛ سطح شبکه ای از طريق ائتلاف و پيوستگي گروههای محلهای، شبکه‌ای از ارتباطات را ايجاد کرد که زمينه را برای تسهيم اطلاعات و منابع با ديگران جهت کسب منفعت محلی فراهم می‌کرد	تعامل و روابط اجتماعی
ميزان احساس مسئوليت مديريت بافت تاريخي شهر در تأمین امکانات و تجهيزات مقابله با بحران و ارائه خدمات بهداشتی به کليه شهروندان در مناطق شهر، مسئوليت مديريت شهري در اجرای به موقع برنامه‌های مقابله با بحران در سطح بافت، ارائه آموزش‌های شهروندی لازم توسط مديريت شهري جهت ارتقاء مسئوليت‌پذيري شهروندان برای مقابله با بحران ، مسئوليت‌پذيري مديران شهري در رسيدگي به شکايات شهروندان بافت تاريخي شهر در جهت مقابله با بحران ، مسئوليت‌پذيري مديريت شهري در زمينه عملکرد خود در مقابل بحران و ارائه گزارش‌های عملکردی هفتگی و ماهانه به شهروندان. استفاده از ظرفيت ها، مهارت ها و توانايي افراد محلی	مسئولیت پذیری
دارايی‌ها و تجربيات عمل جمعی در گذشته؛ رهبري محلی، سازماندهي محلی، توانايي، شناسايي و دستيابی به فرصت‌ها؛ - سازمان‌های محله‌ای که خدماتی را برای توسعه فراهم میکنند بر بهره‌برداري از ارتباطات اجتماعی مبتنی هستند؛	سازماندهی و حسن تعلق
ارتباط با همسايگان، ارتباط با مساجد، ارتباط با بسیج، ارتباط با خويشاوندان محلی، حمايت دوستان محلی، حمايت همسايگان؛ شراکت بين سازمانها، مردم، سرمايه‌گذاران و «ظرفيت‌سازان»؛ حضور شهروندان برای حل مشکلات، تسهيم فعاليتها و منافع مشترک در انجمن‌های مشارکتی به صورت داوطلبان؛ - سرمايه‌گذاري در گروه‌های محلی شامل انجمن‌های همکاري محلهای و گروه‌های محلی غيررسمی باید به بوسيله ساکنان محلی پيگيري و مديريت شود،	حمایت اجتماعی
انگيزش برای خلاقيت؛ ساخت و دوباره سازی روابط میان ساکنان محلی، انجمن‌ها و نهادهای محلی؛ اعتماد اجتماعی در روابط بين شاخصی، گرايش ديگرخواهانه	نسبت به ديگران
تقويت مهارت های خود مديرتي، سرمايه‌گذاري در گروه‌های محلی شامل انجمن‌های همکاري محله‌ای، گروه‌های محلی غيررسمی باید به وسيله ساکنان در محله پيگيري و مديريت شود؛ تيمي از رهبران داوطلب	نقش اجتماعی

محلی، انجمن‌ها و سازمانهای محلی را با فراهم کردن منابع مالی، کمک‌های فنی، فرصتهایی برای آموزش، حمایت می‌کنند و برای جذب روابط و منابع از بیرون اجتماع محلی فعالیت می‌کنند؛ ساکنان محلات مسئله دار فعالانه در شناسایی نیازها و دارایی‌های اجتماع محلی و فعالیت برای بهبود کیفیت زندگی دخیل بوده‌اند؛

منبع: حیدری و همکاران (۱۳۹۹)، منوریان (۱۳۹۷)

Djalante et al(2020); Yip ;(۲۰۲۰);McCartney(2021),Singh et al (2020),
Fahlberg et al(2020),Jones & Comfort,2020, Khalili, 2017;Daneshpour,2020

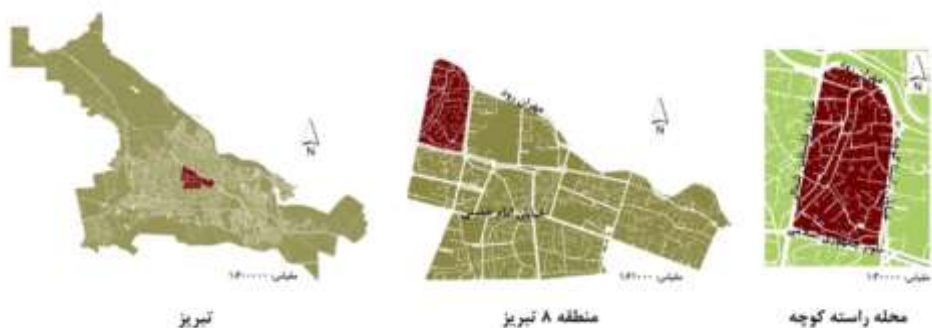

نمودار ۱: مدل مفهومی تحقیق (نگارندگان، ۱۴۰۴)

معرفی محدوده مورد مطالعه

محله کلکته چی (راسته کوچه) یکی از محلات واقع در منطقه ۸ شهرداری تبریز (شهرداری تاریخی - فرهنگی) می‌باشد. وسعت محدوده مورد مطالعه ۳۸/۲۷ هکتار، ۸/۹ درصد از منطقه تاریخی - فرهنگی است. این محله در غرب بازار قدیم واقع شده است. در شمال این محله رودخانه قوری چای - در جنوب خیابان جمهوری در شرق خیابان مطهری و در غرب آن خیابان فلسطین واقع شده است. از لحاظ ویژگی‌های جغرافیایی و اقلیمی محدوده مورد مطالعه از شرایط عمومی شهر تبریز پیروی نموده و شیب عمومی محله به تبعیت از ناهمواری‌های شمال تبریز، از شمال به جنوب و از شرق به غرب می‌باشد. در داخل

محدوده مورد مطالعه فقط کاربری‌های شهری وجود دارد و هیچ‌گونه باغ و مزارع به علت بافت فشرده و نوع خاک محله مشاهده نمی‌شود. عناصر تاریخی محله عبارت‌اند از: میدانچه تاریخی که در اطراف آن عناصر تاریخی مسجد و حمام واقع شده است. - یک ساختمان تاریخی با بنای ارزشمند (خانه مشروطیت) که در زمان حاضر محل استقرار میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی است. - دروازه گجیل که در زمان حاضر اثری از آن نیست. - دروازه استانبول در شمال غربی که باز اثری از آن بر جای باقی نمانده است. - امتداد راسته‌بازار در جنوب محله که با تغییر ظاهری و عملکردی روبرو گردیده است. جمعیت منطقه هشت در سال ۱۳۹۵ برابر ۲۹۳۸۴ نفر و جمعیت راسته کوچه برابر ۸۳۶۱ نفر می‌باشد (اشلقی، ۱۴۰۰: ۷۸).

تصویر ۱- نقشه موقعیت راسته کوچه در شهر تبریز (زیدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰۹)

یافته‌ها

بافت تاریخی تبریز و به ویژه محله راسته کوچه، به دلیل ویژگی‌های کالبدی خاص خود - شامل کوچه‌های باریک، تراکم بالای واحدهای مسکونی، و غلبه کاربری‌های سنتی - شرایط متفاوتی نسبت به سایر مناطق تجربه کرد. این ویژگی‌ها نه تنها بر الگوهای مواجهه با بحران اثر گذاشت، بلکه بستر مناسبی برای سنجش ظرفیت‌های فرصت‌زایی و تاب‌آوری اجتماعی در برابر بحران‌ها فراهم آورد. بر اساس نتایج جدول شماره (۳)، داده‌های گردآوری‌شده از گویه‌های مربوط به «ظرفیت محله راسته کوچه» و «تاب‌آوری» دارای

توزیع نرمال هستند؛ زیرا مقدار سطح معناداری (Sig) برای تمامی مؤلفه‌ها بزرگ‌تر از ۰/۰۵ ($\alpha=0.05$) به دست آمده است. بنابراین، توزیع فراوانی متغیرها از الگوی توزیع نرمال پیروی می‌کند و این امر امکان استفاده از آزمون‌های آماری پارامتریک در تحلیل‌های استنباطی را فراهم می‌سازد.

جدول شماره (سه): آزمون نرمال بودن توزیع داده‌ها با آزمون کلموگرونف اسمیرنف (K-S)

Sig	K-S	Most Extreme Differences			Normal Parameters		شاخص‌ها
		Negative	Positive	Absolute	Std.	Mean	
۰.۱۲۶	۱.۴۷۱	-۰.۰۸۲	۰.۰۵۷	۰.۰۸۲	۰.۵۴۱	۳.۳۶	ظرفیت پیوند و همبستگی اجتماعی
۰.۱۰۱	۱.۸۹۹	-۰.۱۰۶	۰.۰۷۳	۰.۱۰۶	۰.۳۴۰	۴.۱۴	ظرفیت مشارکت
۰.۳۱۷	۰.۹۵۸	-۰.۰۵۱	۰.۰۵۴	۰.۰۵۴	۰.۴۴۷	۳.۶۳	ظرفیت اعتماد اجتماعی
۰.۱۱۰	۱.۶۳۵	-۰.۰۵۹	۰.۰۹۱	۰.۰۹۱	۰.۵۰۳	۳.۱۳	ظرفیت تعامل و روابط اجتماعی
۰.۱۰۱	۱.۹۵۸	-۰.۱۰۹	۰.۰۸۳	۰.۱۰۹	۰.۵۴۹	۳.۸۰	ظرفیت مسئولیت‌پذیری
۰.۱۸۷	۱.۲۵۲	-۰.۰۵۲	۰.۰۷۰	۰.۰۷۰	۰.۵۳۱	۳.۲۶	آگاهی و حس‌تعلق
۰.۲۰۸	۱.۶۵۵	-۰.۰۹۳	۰.۰۶۳	۰.۰۹۳	۰.۳۵۹	۳.۸۴	شبکه اجتماعی
۰.۰۸۴	۱.۲۵۹	-۰.۰۷۰	۰.۰۶۷	۰.۰۷۰	۰.۳۹۳	۳.۴۶	گرایش نسبت به دیگران
۰.۱۴۲	۱.۳۸۸	-۰.۰۶۵	۰.۰۷۸	۰.۰۷۸	۰.۴۸۷	۳.۴۱	کنترل اجتماعی

نتایج آزمون تک‌نمونه‌ای t بر اساس داده‌های جدول شماره (۴) نشان‌دهنده تأیید قوی وجود ظرفیت‌های مکانی و اجتماعی در بافت تاریخی محله راسته کوچه تبریز است، به گونه‌ای که تمامی مؤلفه‌ها دارای مقادیر t مثبت و معنادار در سطح معناداری بسیار بالا

($p < 0.001$) می‌باشند. این امر دلالت بر وجود میانگین معنادار بالاتر از حد متوسط نظری برای هر یک از مؤلفه‌ها دارد که نشانه‌ای واضح از بهره‌مندی بافت مورد مطالعه از ظرفیت‌های اجتماعی مطلوب و قابل توجه است.

بر مبنای جدول شماره چهار ظرفیت مشارکت اجتماعی با میانگین تفاوت ۱,۱۴ برجسته‌ترین مؤلفه است، که بیانگر سطح بالای همکاری، مشارکت و تعامل فعال ساکنان در فرآیندهای جمعی است. این مؤلفه به عنوان عامل کلیدی تاب‌آوری اجتماعی، نقش حیاتی در ارتقاء همبستگی اجتماعی، تسهیل مدیریت بحران و کاهش آسیب‌پذیری در شرایط بحرانی ایفا می‌کند. مشارکت فعال جامعه محلی موجب تقویت حس تعلق و مسئولیت‌پذیری در میان اعضا شده و از این طریق قابلیت پاسخگویی و سازگاری جمعی را افزایش می‌دهد.

پس از آن، مؤلفه شبکه اجتماعی با میانگین تفاوت ۰,۸۴ نشانگر گستردگی و عمق روابط اجتماعی و ساختارهای حمایتی است که در بستر محله شکل گرفته‌اند. این شبکه‌ها به عنوان سرمایه اجتماعی، تسهیل‌گر جریان اطلاعات، کمک‌های متقابل و ایجاد امنیت روانی در مواجهه با بحران‌های طبیعی و انسانی محسوب می‌شوند. ظرفیت مسئولیت‌پذیری با مقدار ۰,۸۰ نیز بازتابی از آمادگی و تعهد اعضای جامعه در قبال وظایف جمعی است که به ارتقاء انسجام اجتماعی و مدیریت موثر بحران کمک می‌کند.

ظرفیت اعتماد اجتماعی، با میانگین تفاوت ۰,۶۳، شاخص مهم دیگری است که بهبود کیفیت تعاملات و افزایش کارایی نظام‌های مشارکتی را ممکن می‌سازد. اعتماد متقابل، به ویژه در شرایط بحرانی، موجب تسهیل هماهنگی، کاهش تعارضات و ایجاد فضای همکاری مستمر میان ساکنان می‌شود.

در مقابل، کمترین میانگین تفاوت مربوط به ظرفیت تعامل و روابط اجتماعی (۰,۱۳) است. این کاهش در میزان تعاملات اجتماعی، یک چالش اساسی برای حفظ و تقویت سرمایه اجتماعی به شمار می‌رود و نیازمند طراحی راهبردهای ویژه برای افزایش فرصت‌های تعامل و همبستگی اجتماعی در شرایط محدودیت‌های بهداشتی است. در مجموع، این

نتایج نشان می‌دهد که ظرفیت‌های اجتماعی و مکانی بافت تاریخی تبریز علی‌رغم محدودیت‌ها و فشارهای ناشی از بحران‌ها، از پتانسیل قابل توجهی برای حمایت از تاب‌آوری اجتماعی برخوردار است. این ظرفیت‌ها می‌توانند به عنوان زیربنایی مستحکم برای توسعه سیاست‌های تاب‌آورانه، تقویت مشارکت مردمی و مدیریت بهینه بحران‌های آینده در بافت‌های تاریخی و شهری مورد استفاده قرار گیرند. بهره‌گیری هدفمند از این ظرفیت‌ها، نه تنها تاب‌آوری را در برابر بحران‌های مشابه افزایش می‌دهد، بلکه به حفظ هویت فرهنگی، بهبود کیفیت زندگی و پایداری اجتماعی در این محله‌ها نیز کمک شایانی خواهد کرد.

جدول شماره (چهار): وضعیت مؤلفه‌های ظرفیت مکانی بافت تاریخی شهر تبریز با

آزمون تک نمونه ای T

95% Confidence Interval of the Difference		Mean Difference	Sig.	T	شاخص
Upper	Lower				
۰.۴۲	۰.۳۰	۰.۳۶	۰	۳,۲۲	ظرفیت پیوند و همبستگی اجتماعی
۱.۱۸	۱.۱۰	۱.۱۴	۰	۴,۹۸	ظرفیت مشارکت
۰.۶۸	۰.۵۸	۰.۶۳	۰	۳,۸۴	ظرفیت اعتماد اجتماعی
۰.۱۸	۰.۰۷	۰.۱۳	۰	۲,۶۲	ظرفیت تعامل و روابط اجتماعی
۰.۸۶	۰.۷۴	۰.۸۰	۰	۳,۹۲	ظرفیت مسئولیت پذیری
۰.۳۱	۰.۲۰	۰.۲۶	۰	۲,۸۱	آگاهی و حس تعلق
۰.۸۸	۰.۸۰	۰.۸۴	۰	۲,۲۴	شبکه اجتماعی
۰.۵۰	۰.۴۱	۰.۴۶	۰	۳,۷۳	گرایش نسبت به دیگران

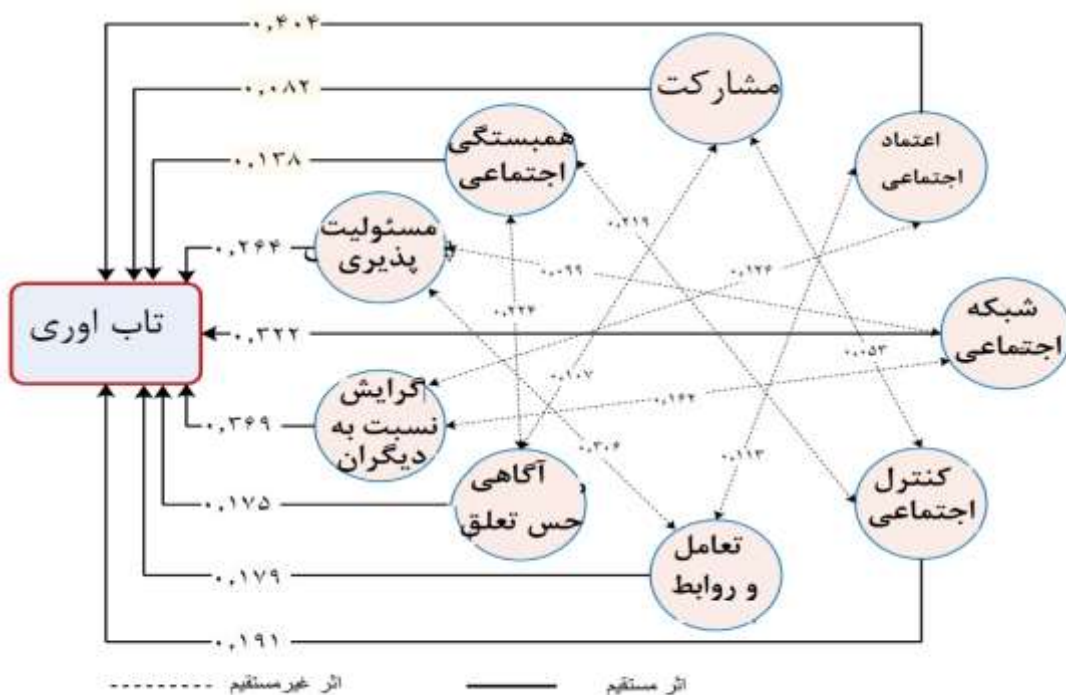
۰.۴۷	۰.۳۶	۰.۴۱	۰	۳,۳۴	کنترل اجتماعی
۰.۵۹	۰.۵۳	۰.۵۶	۰	۴,۲۲	مجموع

برای تشخیص رابطه علی بین متغیرهای مستقل (ابعاد ظرفیت مکانی بافت تاریخی) و متغیر تابع (تاب‌آوری اجتماعی ساکنان)، از روش تحلیل مسیر استفاده شده است. این روش با بهره‌گیری از تحلیل رگرسیونی و محاسبه ضریب استاندارد بتا (β)، میزان و نوع تأثیر هر یک از ابعاد ظرفیت مکانی بر تاب‌آوری ساکنان را به صورت کمی ارزیابی می‌کند. نتایج تحلیل مسیر در قالب سه مؤلفه اصلی شامل اثر مستقیم، اثر غیرمستقیم و اثر کل ارائه شده‌اند. اثر کل که مهم‌ترین شاخص تحلیل مسیر محسوب می‌شود، مجموع اثرات مستقیم و غیرمستقیم است و معیار تعیین میزان معناداری و شدت رابطه بین متغیر مستقل و وابسته می‌باشد. بر اساس استانداردهای متداول، اگر مقدار اثر کل کمتر از ۰,۳ باشد، رابطه معنی‌دار تلقی نمی‌شود؛ مقادیر بین ۰,۳ تا ۰,۶ نشان‌دهنده وجود همبستگی معنادار و مطلوب است و مقادیر بالاتر از ۰,۶ نمایانگر همبستگی بسیار قوی و مثبت میان متغیرها است. همچنین، چنانچه اثر غیرمستقیم بیش از اثر مستقیم باشد، نشانگر کاذب بودن نتایج و عدم صحت مدل آماری است. بر اساس نتایج جدول شماره ۵ و شکل ۲، تقریباً در تمامی مؤلفه‌های ظرفیت مکانی، مقدار اثر کل بیش از ۰,۶ بوده و اثر مستقیم نیز از اثر غیرمستقیم فراتر است، که نشان‌دهنده اعتبار و قوی بودن روابط علی تحلیل شده است. به طور مشخص، مقدار اثر کل ظرفیت مکانی محله راسته کوچه شهر تبریز بر تاب‌آوری ساکنان معادل ۰,۶۲۲ است، که فراتر از حد آستانه ۰,۶ قرار گرفته و از این رو تأثیر کل ظرفیت مکانی بر تاب‌آوری در سطح بسیار مطلوب ارزیابی می‌شود. همچنین، مؤلفه‌های کلیدی شامل «ظرفیت اعتماد اجتماعی»، «ظرفیت مسئولیت‌پذیری»، «شبکه اجتماعی» و «گرایش نسبت به دیگران» نیز اثر کل معنادار بالاتر از ۰,۳ را نشان می‌دهند، که بیانگر نقش مؤثر این مؤلفه‌ها در تقویت تاب‌آوری جامعه محلی در مواجهه با بحران‌هاست. سطح معناداری آماری تمام مؤلفه‌ها کمتر از ۰,۰۰۱ ($p < ۰,۰۰۱$) است که دقت و قابلیت تعمیم نتایج را به کل شهر تبریز تضمین می‌کند. بنابراین، یافته‌ها نه تنها تأیید می‌کنند که ظرفیت‌های

اجتماعی و مکانی بافت تاریخی راسته کوچه به عنوان محرک‌های اصلی تاب‌آوری اجتماعی عمل می‌کنند، بلکه وجود همبستگی بسیار قوی میان این ظرفیت‌ها و توانمندی مدیریت بحران اجتماعی در سطح محلی و شهری را نیز به وضوح نشان می‌دهد. نمودار دو تاثیر مؤلفه‌های ظرفیت حاکم بر بافت تاریخی بر تاب‌آوری شهروندان با روش تحلیل مسیر را نشان می‌دهد.

جدول شماره (پنج): تاثیر مؤلفه‌های ظرفیت‌های حاکم بر بافت تاریخی محله راسته کوچه شهر تبریز و اثر آن بر تاب‌آوری شهروندان با روش تحلیل مسیر

ابعاد	اثر مستقیم	اثر غیر مستقیم	اثر کل
ظرفیت پیوند و همبستگی اجتماعی	۰.۱۳۸	۰.۰۱۰	۰.۱۴۸
ظرفیت مشارکت	۰.۰۸۲	۰.۰۵۹	۰.۱۴۱
ظرفیت اعتماد اجتماعی	۰.۴۰۴	۰.۰۱۸	۰.۴۲۲
ظرفیت تعامل و روابط اجتماعی	۰.۱۷۹	-۰.۰۰۳	۰.۱۷۶
ظرفیت مسئولیت پذیری	۰.۲۶۴	۰.۰۸۲	۰.۳۴۶
آگاهی و حس تعلق	۰.۱۷۵	۰.۰۸۴	۰.۲۵۹
شبکه اجتماعی	۰.۳۲۲	۰.۰۳۸	۰.۳۶۰
گرایش نسبت به دیگران	۰.۳۶۹	۰.۰۴۰	۰.۴۰۹
کنترل اجتماعی	۰.۱۹۱	۰.۰۳۹	۰.۲۳۰
مجموع	۰,۵۸۸	-۰,۰۶۶	۰,۵۲۲

نمودار ۲- تاثیر مؤلفه‌های ظرفیت محکم بر بافت تاریخی بر تاب آوری شهروندان با روش تحلیل مسیر

بحث

اهمیت نتایج پژوهش (ظرفیت‌های مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و شبکه‌های حمایتی در این پژوهش به وضوح به عنوان عوامل کلیدی برای تقویت تاب آوری) در این است که تاب آوری اجتماعی نه یک ویژگی فردی و تصادفی، بلکه نتیجه تعامل پیچیده میان ساختارهای اجتماعی و شبکه‌های تعاملی مستقر در بافت تاریخی است. ظرفیت‌های مشارکت اجتماعی، اعتماد متقابل و شبکه‌های حمایتی، به عنوان محرک‌های کلیدی، توانایی جامعه محلی را برای هماهنگی جمعی، پاسخ سریع به بحران‌ها و حفظ انسجام اجتماعی تقویت می‌کنند. این یافته‌ها تأکید می‌کنند که تاب آوری اجتماعی باید از منظر فرایندهای اجتماعی سازمان یافته و شبکه‌های تعاملی مورد بررسی قرار گیرد، و نه صرفاً ویژگی‌های

فردی یا روان‌شناختی ساکنان. علاوه بر این، نتایج پژوهش پیامدهای عملی مهمی برای سیاست‌گذاری شهری و مدیریت محله‌های تاریخی دارد؛ به‌ویژه نشان می‌دهد که تقویت مشارکت فعال، افزایش اعتماد اجتماعی و حمایت از شبکه‌های اجتماعی محلی می‌تواند به‌عنوان یک راهبرد هدفمند برای افزایش تاب‌آوری اجتماعی و پایداری بلندمدت محله‌های تاریخی به کار گرفته شود.

نتایج این تحقیق، به‌ویژه در زمینه تأثیر ظرفیت‌های مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و شبکه‌های حمایتی بر تاب‌آوری اجتماعی، مشابه بسیاری از پژوهش‌های داخلی و خارجی است. به‌طور خاص، تحقیقات عابدی جبلی و همکاران (۱۳۹۸) و بسطامی نیا و همکاران (۱۴۰۰) در ایران بر نقش این مولفه‌ها در تاب‌آوری اجتماعی تأکید دارند. در سطح جهانی، پژوهش‌های همچون (Pelling, 2011; Adger, 2003) و به ارتباط مستقیم میان اعتماد اجتماعی و مشارکت جمعی در تقویت تاب‌آوری اجتماعی اشاره کرده‌اند و به تأثیر سازه‌های اجتماعی در افزایش تاب‌آوری جوامع در برابر بحران‌ها و تغییرات محیطی پرداخته و تأکید دارد که ساختارهای اجتماعی مستحکم به جامعه‌ها کمک می‌کنند تا بهتر از بحران‌ها عبور کنند. مشابه این یافته‌ها، در تحقیق حاضر نیز مشارکت اجتماعی و اعتماد متقابل به‌عنوان عوامل کلیدی شناسایی شده‌اند. شباهت دیگری که میان این تحقیق و تحقیقات خارجی وجود دارد، تأکید بر رابطه میان تاب‌آوری و سرمایه اجتماعی است. در پژوهش‌های (Aldrich & Meyer, 2015; Cuthill, 2007) تأکید شده است که سرمایه اجتماعی، اعتماد متقابل و پشتیبانی اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر در تاب‌آوری اجتماعی در بحران‌ها شناخته می‌شوند. این شباهت نشان می‌دهد که تاب‌آوری اجتماعی در سطح جهانی نیز تحت تأثیر همین عواملی است که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

با این حال، تمایز اصلی تحقیق حاضر نسبت به بسیاری از پژوهش‌های مشابه در این است که ساختار فیزیکی و اجتماعی محله‌های تاریخی، به‌ویژه در شهرهای قدیمی مانند تبریز،

در این تحقیق به‌طور ویژه بررسی شده است. در حالی که بیشتر تحقیقات داخلی و بین‌المللی بر تأثیر سرمایه اجتماعی و همکاری جمعی در زمینه‌های عمومی یا در جوامع مدرن تأکید دارند، این تحقیق نشان می‌دهد که در بافت تاریخی، به‌ویژه در محله‌های قدیمی، علاوه بر این که شبکه‌های اجتماعی نقش مهمی دارند، ویژگی‌های فیزیکی و تاریخی محله نیز تأثیر به‌سزایی در تقویت تاب‌آوری دارند. برای مثال، در تحقیق (Berkes et al. 2003) که به بررسی تاب‌آوری جوامع بومی و سنتی پرداخته است، تأکید بر مشارکت محلی و توانمندی‌های بومی است که می‌تواند مشابه با یافته‌های این تحقیق در محله‌های تاریخی باشد. تمایز دیگر این تحقیق در مقایسه با مطالعات قبلی، به‌ویژه در مقیاس‌های داخلی و بین‌المللی، در استفاده از روش‌های کمی و تحلیلی دقیق است. برخلاف بسیاری از پژوهش‌های کیفی که بر توصیف وضعیت تاب‌آوری اجتماعی در جوامع مختلف تمرکز کرده‌اند، این تحقیق از روش‌های آماری مانند تحلیل همبستگی پیرسون و تحلیل فضایی با استفاده از GIS برای ارزیابی و تعیین میزان تاب‌آوری اجتماعی استفاده کرده است. این روش‌ها به تحلیل دقیق‌تر و علمی‌تر تأثیر مولفه‌های اجتماعی و مکانی بر تاب‌آوری کمک کرده‌اند. در مقایسه با تحقیقات (Nakagawa; jha et al, 2010; shaw, 2004 &) که به بررسی تاب‌آوری در سطح کلان و بدون تحلیل فضایی پرداخته‌اند، این تحقیق با توجه به ویژگی‌های خاص بافت‌های تاریخی و استفاده از ابزارهای دقیق‌تر، دیدگاه جدیدی در ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی ارائه می‌دهد.

در نهایت، نکته برجسته این تحقیق که آن را از سایر مطالعات داخلی و خارجی متمایز می‌کند، توجه خاص به ویژگی‌های اجتماعی و فضایی محله‌های تاریخی است. در حالی که بیشتر مطالعات تاب‌آوری اجتماعی به‌ویژه در جوامع مدرن، بر سازه‌های اجتماعی و اقتصادی تأکید دارند، این تحقیق بر نحوه تعامل این مولفه‌ها با ویژگی‌های مکانی و فضایی محله‌های تاریخی در برابر بحران‌ها تمرکز کرده است. به عبارتی یک تفاوت کلیدی این پژوهش با مطالعات پیشین، تمرکز بر بافت تاریخی محله راسته کوچه تبریز است. بسیاری

از تحقیقات داخلی و خارجی، مانند مطالعه پارسا (۱۴۰۲) یا (Aldrich & Meyer, 2015) تاب‌آوری اجتماعی را عمدتاً در مقیاس شهری یا محله‌های مدرن بررسی کرده‌اند و نقش ویژگی‌های کالبدی را کمتر مورد توجه قرار داده‌اند. در این تحقیق نشان داده شد که ویژگی‌های فیزیکی بافت تاریخی شامل کوچه‌های باریک، تراکم بالای مسکن و کاربری‌های سنتی، تعاملات اجتماعی و مشارکت جمعی را به شکل متفاوتی تقویت یا محدود می‌کنند. این نگاه محلی و بافت‌محور، تمایز مهم این مطالعه با تحقیقات گذشته است. به همین دلیل، این تحقیق می‌تواند به عنوان یک مدل مفهومی جدید در برنامه‌ریزی شهری و مدیریت بحران‌ها در محله‌های تاریخی مطرح شود.

نتیجه‌گیری

مفهوم تاب‌آوری شهری به عنوان یکی از راهکارهای کلیدی در مواجهه با بحران‌های پیچیده و چندبعدی، جایگاه ویژه‌ای یافته است. در دو دهه اخیر، تحول چشمگیری در نگرش جهانی نسبت به مخاطرات رخ داده است؛ به گونه‌ای که تمرکز از کاهش صرف آسیب‌پذیری به سوی تقویت تاب‌آوری در برابر مخاطرات تغییر یافته است. این تغییر نگرش بیانگر ضرورت رویکردهای جامع، چندسطحی و مشارکتی در مدیریت بحران‌ها و ارتقاء پایداری اجتماعی و شهری است. با توجه به این چارچوب نظری، پژوهش حاضر با هدف تحلیل نقش مؤلفه‌های ظرفیت مکانی و اجتماعی بافت تاریخی محله راسته کوچه تبریز در تقویت تاب‌آوری اجتماعی انجام شد. یافته‌ها نشان داد که ظرفیت‌های مشارکت، اعتماد اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و حس تعلق به مکان، نقش کلیدی در افزایش تاب‌آوری دارند. به ویژه مشارکت فعال شهروندان به عنوان مهم‌ترین عامل در موفقیت مدیریت بحران شناخته شد که ضمن تقویت ارتباطات و اعتماد متقابل، زمینه‌ساز تصمیم‌گیری‌های مشارکتی و مدیریت هوشمند بحران‌های شهری است. پاسخ به سؤال اصلی تحقیق مبنی بر چگونگی تأثیر ظرفیت‌های بافت تاریخی بر تاب‌آوری اجتماعی، حاکی از آن است که ارتقاء سرمایه اجتماعی و تقویت حس تعلق محلی، بستر مناسبی

برای پایداری جوامع در شرایط بحرانی فراهم می‌کند. این نتایج همسو با ادبیات موجود است که بر اهمیت حکمرانی مشارکتی و تقویت تعاملات اجتماعی در مدیریت بحران تأکید دارند.

افزایش اعتماد و تقویت سرمایه اجتماعی نه تنها موجب بهبود تاب‌آوری جوامع در مواجهه با مخاطرات و بحران‌ها می‌شود، بلکه ظرفیت سازگاری اجتماعی را ارتقاء داده و آسیب‌پذیری سیستم‌های اجتماعی را به طور چشمگیری کاهش می‌دهد. به عبارت دیگر، تاب‌آوری اجتماعی به عنوان یک عامل کلیدی، تضمین‌کننده استمرار عملکرد بهینه جوامع در شرایط بحرانی است. در این تحقیق، برخی محدودیت‌ها مانند دشواری‌های ناشی از شرایط بحرانی در انجام مصاحبه‌ها و عدم همکاری کامل برخی از متخصصان علی‌رغم هماهنگی‌های صورت گرفته، به عنوان چالش‌هایی مطرح شدند که می‌تواند در تحقیقات آینده مورد توجه قرار گیرد. با توجه به اهمیت موضوع و یافته‌های به دست آمده، پیشنهادات زیر جهت تقویت تاب‌آوری اجتماعی و ایجاد جوامع مقاوم‌تر ارائه می‌شود:

بهره‌گیری از ظرفیت‌های علمی اساتید و دانشجویان دانشگاهی در طراحی و اجرای برنامه‌های پیشگیرانه و آموزشی؛ استفاده مؤثر از پتانسیل سازمان‌های مردم‌نهاد و پایگاه‌های مردمی به منظور ارتقاء فرهنگ پیشگیری و واکنش مناسب در برابر بحران‌ها؛ تقویت مهارت‌ها و سازوکارهای ارتباطات درون‌سازمانی و برون‌سازمانی و ایجاد همگرایی و شبکه‌های مؤثر همکاری؛ برنامه‌ریزی هدفمند نهادهای دولتی و محلی برای کاهش پیامدها و خسارات ناشی از بحران‌های احتمالی؛ افزایش سطح دانش و آگاهی مدیران شهری و مسئولین مرتبط از طریق دوره‌های آموزشی تخصصی؛ ارتقاء تبادل اطلاعات و ارتباط مستمر میان شهروندان و سازمان‌های مسئول به منظور افزایش مشارکت فعال ساکنان در برنامه‌های مدیریت بحران. اجرای چنین راهبردهایی می‌تواند به شکل چشمگیری تاب‌آوری اجتماعی در محلات تاریخی و تاریخی شهر تبریز و سایر شهرهای مشابه را ارتقاء دهد و در نهایت به توسعه پایدار و مدیریت موفق‌تر بحران‌ها منجر شود.

برای تحقیقات آینده توصیه می‌شود که با نمونه‌گیری گسترده‌تر در مناطق مختلف شهری و بهره‌گیری از روش‌های ترکیبی پیشرفته‌تر، ابعاد بیشتری از تاب‌آوری اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن مورد بررسی قرار گیرد. همچنین، پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در زمینه‌های روانی، اقتصادی و فرهنگی را نیز در چارچوب تاب‌آوری مد نظر قرار دهند، می‌تواند به تعمیق فهم این موضوع کمک نماید.

تشکر و قدردانی: این مقاله حاصل مشاهدات میدانی نگارندگان می‌باشد و بدین وسیله نویسندگان مقاله از همه سازمان‌هایی که زمینه فرصت تحقیقاتی و پاسخگویی به پرسشنامه‌های تحقیق را فراهم نمودند، تشکر و قدردانی می‌کنند.

تاییدیه اخلاقی: این مقاله تاکنون در هیچ‌یک از مجلات داخلی و خارجی به چاپ نرسیده است.

تعارض منافع: این مقاله فاقد هرگونه تعارض با منافع سازمان‌ها و اشخاص است و هدف از نگارش آن ارائه فرصت‌های مکشوف بر زمینه جغرافیایی بافت‌های تاریخی است که تحت سیاست‌گذاری علمی می‌تواند به عنوان بازوی مدیریتی شهر در مواجهه با بحران قلمداد شود.

منابع مالی: این مقاله مستخرج از فعالیت مشترک نگارندگان بوده و حمایت مالی نداشته است.

منابع و مأخذ

۱. بسطامی‌نیا، ا.، رضائی، م.، ر.، سرائی، م. ح. (۱۳۹۷). تبیین و تحلیل تاب‌آوری اجتماعی برای مقابله با سوانح طبیعی. دانش‌پیشگیری و مدیریت بحران، ۸(۳)، ۲۰۹-۲۲۴.
۲. پارسا، ف. (۱۴۰۲). ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی شهر اصفهان در برابر بحران آب از دیدگاه شهروندان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه صنعتی اصفهان، دانشکده منابع طبیعی.

۳. حیدری، م.ت، رسولزاده، ز، حسنگلی زاده، م.، نصرتی هشی، م. ۱۳۹۹. تبیین اثرات حکمروایی مطلوب شهری بر تاب‌آوری اجتماعی شهروندان در برابر اپیدمی کووید-۱۹ (مطالعه موردی: شهر تبریز)؛ نشریه شهر پایدار، ۴(۴)، ۳۳-۱۷.
۴. زیدی، س؛ محمدزاده، ر؛ علی پور، ع(۱۴۰۱)، بازآفرینی شهری با رویکرد کسب و کار؛ جغرافیا و آمایش شهری و منطقه‌ای؛ ۱۳(۴۷)، صص ۹۷-۱۲۰.
۵. عابدی جبلی، م.، احمدی، م.، پیرزاد، ح.، و. محلوچی، ف. (۱۳۹۸). *تاب‌آوری اجتماعی*. انتشارات فراگیران سینا.
۶. عموزاد خلیلی، س.، رشیدی، ا.، پیردشتی، ح.، ۱۳۹۷، بررسی نقش مشارکت مردمی در بهبود عملکرد مدیریت بحران فضای شهری و عوامل مؤثر بر آن از منظر نظریه مشارکت اجتماعی راجرز در شهر بهشهر، فصلنامه دانش پیشگیری و مدیریت بحران، ۸(۳)، ۲۵۵-۲۶۸.
۷. ملکان، ا.، خانی، ف.، مطیعی لنگردی، س.ح. ۱۳۹۹، تحلیل نقش سرمایه اجتماعی بر ارتقای تاب‌آوری در برابر خشکسالی (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان کنگاور)، فصلنامه علمی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۰(۳۸)، ۸۰-۶۵.
۸. منوریان، ع.، امیری، م.، مهری کلی، س. ۱۳۹۷. شناسایی مولفه‌های اثر گذار بر افزایش میزان تاب‌آوری اجتماعی محلات آسیب پذیر و دارای بافت فرسوده در مواجهه با حوادث طبیعی (شهر موردی: تهران). مطالعات مدیریت شهری، ۱۰(۳۴)، ۲۶-۱۳.
9. Adger, W. N. (2003). Social capital, collective action, and adaptation to climate change. *Economic Geography*, 79(4), 387-404. <https://doi.org/10.1111/j.1944-8287.2003.tb00220.x>
10. Aldrich, D. P. (2012). Building resilience: Social capital in post-disaster recovery: University of Chicago Press.
11. Aldrich, D. P., & Meyer, M. A. (2015). Social capital and community resilience. *American Behavioral Scientist*, 59(2), 254-269. <https://doi.org/10.1177/0002764214550299>
12. Alshehri, S. A., Rezgui, Y., & Li, H. (2015). Disaster community resilience assessment method: a consensusbased Delphi and AHP approach. *Natural Hazards*. doi:10.1007/s11069-015-1719-5.
13. Batica, J., & Gourbesville, P. (2015). Flood Resilience Index-Methodology And Application.

14. Berkes, F., Colding, J., & Folke, C. (2003). Navigating social-ecological systems: Building resilience for complexity and change. Cambridge University Press.
15. Burton, C. G. (2015). A validation of metrics for community resilience to natural hazards and disasters using the recovery from Hurricane Katrina as a case study. *Annals of the Association of American Geographers*, 105(1), 67-86.
16. Bruneau, M., Chang, S.E., Eguchi, R.T., Lee, G.C., O'Rourke, T.D., Reinhorn, A.M., Shinozuka, M., Tierney, K.T., Wallace, W.A., von Winterfeldt, D (2003). A framework to quantitatively assess and enhance the seismic resilience of communities, *Earthquake Spectra* vol19 (4), 733–752.
17. Community Based Disaster Management(CBDM): Trainer's Guide, Module 5: Disaster Management. Asian Disaster Preparedness Center(ADPC): Bangkok, Thailand, 2000.
18. Cutter, Susan L. Barnes, Lindsey, Berry, Melissa(2008),A place-based model for understanding community resilience to natural disasters, *Global Environmental Change* 18 (2008) 598–606.
19. Cuthill, M. (2007). The challenge of social learning in participatory governance. *Australian Journal of Public Administration*, 66(3), 248–260. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2007.00545.x>
20. -Daneshpour, Z. A. (2020). Out of the coronavirus crisis, a new kind of urban planning must be born.
21. Djalante, Riyanti, Shaw, Rajib; DeWit, Andrew(2020), Building resilience against biological hazards and pandemics: COVID-19 and its implications for the Sendai Framework, *Progress in Disaster Science* 6 (2020) 100080
22. Fahlberg, A., Vicino, T. J., Fernandes, R., & Potiguara, V. (2020). Confronting chronic shocks: Social resilience in Rio de Janeiro's poor neighborhoods. *Cities*, 99, 102623. 1-10.
23. Jha, A., Miner, T. W., & Stanton-Geddes, Z. (2010). *Building urban resilience: Principles, tools, and practice*. World Bank Publications.
24. Joerin, J., Shaw, R., Takeuchi, Y., & Krishnamurthy, R. (2014). The adoption of a climate disaster resilience index in Chennai, India. *Disasters*, 38(3), 540-561. doi:10.1111/disa.12058
25. Jones, P., & Comfort, D. (2020). Local Resilience Forums in England. *Athens Journal of Social Sciences*, 7, 1-12.

26. Khalili, S. (2017). A Temporal Social Resilience Framework of Communities to Disasters in Australia and Social Network Enabled Social Resilience. 1-347.
27. Kusumastuti, R. D., Husodo, Z. A., Suardi, L., & Danarsari, D. N. (2014). Developing a resilience index towards natural disasters in Indonesia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 10, 327-340. doi:10.1016/j.ijdr.2014.10.007.
28. Kwok, A. H., Doyle, E. E. H., Becker, J., Johnston, D., & Paton, D. (2016). What is 'social resilience'? Perspectives of disaster researchers, emergency management practitioners, and policymakers in New Zealand. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 19, 197-211.
29. Lee, V. J., Ho, M., Kai, C. W., Aguilera, X., Heymann, D., & Wilder-Smith, A. (2020). Epidemic preparedness in urban settings: new challenges and opportunities. *The Lancet Infectious Diseases*, 20(5), 527-529.
30. Maguire, B., & Hagan, P. (2007). Disasters and communities: understanding social resilience. *Australian Journal of Emergency Management*, the, 22(2), 16.
31. Manyena Siambabala, B. (2006). The Concept of Resilience Revisited, Research Associate, Disaster and Development Centre, School of Applied Sciences, Northumbria University, UK.
32. Mayunga, J. S. (2009). Measuring The Measure: A Multi-Dimensional Scale Model To Measure Community Disaster Resilience In The U.S. Gulf Coast Region. (Doctora), Texas A&M University.
33. McCartney, Glenn; Liu, Matthew (2020), City resilience and recovery from COVID-19: The case of Macao, *Cities* 112 (2021) 103130.
34. Nakagawa, Y., & Shaw, R. (2004). Social capital: A missing link to disaster recovery. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 22(1), 5–34.
35. Osti, R. (2006). Forms of community participation and agencies role for the implementation of water induced disaster management, *Disaster prevention and management*, 1, pp.1-25.
36. Saja, A. A., Teo, M., Goonetilleke, A., Ziyath, A. M., & Gunatilake, J. (2020). Selection of surrogates to assess social resilience in disaster management using multi-criteria decision analysis. *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*.
37. Sapirstein, G. (2006). Social resilience: the forgotten dimension of disaster risk reduction. *Jamba: Journal of Disaster Risk Studies: Dimensions of vulnerability*, 1(1), 54-63.
38. Shaw, R. (2009). Climate disaster resilience: focus on coastal urban cities in Asia.

39. Singh, R. B., Srinagesh, B., & Anand, S. (2020). Urban health risk and resilience in Asian cities. Springer.
40. Windle PE. Delphi technique: assessing component needs. J Perianesth Nurs 2004 Feb; 19(1): 46-7.
41. Yip, Wanfen; Ge, Lixia; Yan Ho, Andy Hau(2021). Building community resilience beyond COVID-19: The Singapore way, The Lancet Regional Health - Western Pacific 7 (2021) 10 0 091
42. Yoon, D. K., Kang, J. E., & Brody, S. D. (2015). A measurement of community disaster resilience in Korea. Journal of Environmental Planning and Management, 1-25. doi:10.1080/09640568.2015.1016142.

نسخه
پیش
انتشار